

FARKAS SZILÁRD

LUKÁCS GYÖRGY ÉS A NEMZETISÉGI KÉRDÉS

Tanulmányom célja, hogy bemutassa a nemzet-nemzetiség fogalmak körül dúló vitát hazánkban az 1910-es évek legvégén, és kijelölje ebben Lukács György helyét és szerepét. Először a korabeli magyar szellemi élet kontextusába próbálom beilleszteni a vitát, majd bemutatni azokat az okokat, amelyek miatt a nemzetközi gondolkodásban visszhangtalan maradt. Ezután a résztvevők téziseit tekintem át, törekedve arra, hogy kiemeljem azokat a pontokat, ahol a vélemények összeütköznek vagy egybekapcsolódnak.

Azzal szeretném kezdeni, hogy röviden reflektálok arra az általánosan elfogadott vélekedésre, miszerint magyar filozófia tulajdonképpen nincs, hogy a magyar filozófiatörténet csupán recepciótörténet, azaz tulajdonképpen nem több, mint a nagy nyugati irányoknak, iskoláknak, gondolkodóknak a meghonosítására, átvételére tett kísérlet. Percz László egy angol filozófiai enciklopédia számára a magyar filozófiáról írott szócikkében található a következő sommás megfogalmazás: „magyar filozófusok vannak, magyar filozófia nincs”. (Percz 2001: 275) Az egyetlen kivételt talán Lukács György képezi.

Véleményem szerint ez az állítás nem fogadható el maradéktalanul. Még csak gyerekcipőben járnak azok a kutatások, amelyek kifejezetten filozófusaink nemzetközi ismertségének, hatásának kérdésével foglalkoznak, de már látszik, hogy Lukács mellé több név is kerül majd. Többek között Palágyi Menyhérté, aki Albert Einsteinnel folytatott levelezésével nem kis mértékben járult hozzá a mára világhírűvé vált tanok létrejöttéhez. Fontos kérdés, hogy valójában mi az európai szinthez tartozás mércéje. Nem lehet, hogy több esetben a kérdésfeltevésük, problémaorientáltságuk zárta ki gondolkodóinkat az európai filozófia véráramából? Gyakran annyira speciálisan magyar – vagy kelet-európai – problémákra fókuszáltak, hogy ez okozta nemzetközi visszhangtalanságukat. Erre kiváló példa a kicsit lejjebb általam elemzett nemzetiségi kérdés. Véleményem ezek a gondolkodói életművek fontos, kimagasló egyéni teljesítmények. Nem állíthatjuk, hogy az európai filozófiában nincs helyük, legfeljebb csak azt, hogy ennek kijelölése még nem történt meg. Részletesebben a magyar filozófia és filozófusok mellőzöttségének okaival Somos Róbert (2004b) foglalkozik *Magyar filozófusok politikai útkeresése Trianon előtt és után* című könyvének első fejezetében. Itt több tényező mellett a nyelvi elszigeteltséget és a kánonképződés hiányát említi okként.

Abból a szempontból is megvilágosító erejű a Percz Lászlótól vett rövid idézet, mivel rámutat még egy alapvető jellemzőjére a magyar filozófiai életnek. Nevezetesen, hogy a századforduló környékén tevékenykedő filozófusok nem alkotnak önálló hagyományt. Bár az 1910-es években formálódni látszik egy – elsősorban Böhm Károly és Alexander Bernát nevével fémjelzett – sajátosan magyar, úgynevezett „nemzeti filozófia”, de aztán ez a kísérlet kudarcba fullad. Ezt a témát teljes alaposággal Percz László elemzi könyvében (Percz 2008). Tehát nem kapcsolódnak össze az életművek a szerzők közti számos vita ellenére sem.

Ilyen vita bontakozott ki például a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatban Réz Mihály vitaindító tanulmányának hatására 1918-ban a *Husadik Század* lapjain. Nyilván felesleges felhívni a figyelmet rá: két évvel a trianoni békeszerződés megkötése előtt járunk, tehát ez a téma központi jelentőségű a korban. A következő számban Jászi Oszkár válaszol Réznek. Bár a két szerző egymással ellentétes elveket képviselt a vitában, egymástól teljesen eltérő megoldási javaslatokat tettek, abban mégis megegyeztek, hogy mindketten tévedtek; alig két év elteltével a történelem rácáfol vélekedéseikre. Írásaikat elemezve szeretném bemutatni a problémakört, elsősorban azokra a pontokra koncentrálva, amelyek mentén majd Lukács György hozzászól a kialakult vitához.

Réz Mihály (1918) írásának címe *A nemzetiségi kérdés a politikai tudomány szempontjából*. A *Husadik Század* 1918-as július-augusztusi számában jelent meg ama lehetőség megteremtésének szándékával, „hogy egy nyugodt, objektív polemikában ezt a kérdést megvitassuk” (Réz 1918: 1). Írásában meglehetősen radikális véleményt fogalmaz meg, és markánsan kijelöli az egész további vita irányvonalát, fogalmi körét. Szerinte korának történelmét az egymással élethalálharcot vívó fajok küzdelme alkotja, a küzdelem fő eszköze pedig a nemzetállam, amely az erősebb jogán biztosítja uralmát a gyengébb, jelen esetben a nemzetiségek fölött. A faji vagy – ami ebben az esetben Réz szerint ugyanaz – nemzeti törekvések céljának tehát nem a politikai szabadságjogok megszerzését, hanem az adott országon belüli majd kívüli uralom biztosítását tartotta. „Ami a faji törekvések mindenik stádiumában végcélnak látszik: az csak a legközelebbi stádium elérése. A nemzetiségnek: a nemzeti lét. A nemzetnek: a nemzeti egység. Az egységes nemzetnek: a függetlenség. A független államnak: a más államok feletti befolyás” (Réz 1918: 17). A szerző ebből kifolyólag teljesen jogosnak és helyénvalónak gondolta egy ország nemzeti kisebbségeinek elnyomását az uralkodó nemzet által. A nemzetiségeknek adandó bármiféle kedvezmény szerinte veszélyezteti ezt az uralmat, hiszen ahelyett, hogy csökkennének az ellentétek, nagyobb tömegekre terjed ki, és intenzívebbé válik a nemzetiségi öntudat, nő a kisebbségek szembenállása az államha-

talommal. Réz a nemzetiségi tömegeknek a nemzetiségi intelligenciáról való leválasztását, az államnemzet gazdasági és kulturális befolyás alatt tartását javasolta. A tudomány – így saját – feladatát abban látja, hogy szempontokat adjon a gyakorlati politika számára a nemzetiségek vizsgálatához, illetve a kezelésükhöz. Minden egyes nemzetiséget egy végtelenül komplex egyéniségként kell szemlélni szerinte, amely rengeteg elemből tevődik össze. Nyelvi, faji, osztályszerű és vallási, pártalapú és területi, valamint gazdasági és kulturális szempontokat kell figyelembe venni, ha hatékonyan akarunk fellépni velük szemben.

Az államhatalomnak tehát amellett, hogy semmiféle segítséget, engedményt nem nyújthat a fennállását veszélyeztető centrifugális erőknek, egységbe kell saját nemzetét tömörítenie az osztály-, párt- és vallási ellentétek kiküszöbölésével, miközben ugyanezen eszközök felhasználásával törekednie kell a nemzetiségek koherenciájának megbontására, egyes rétegeinek az uralkodó nemzet megfelelő csoportjaihoz való közelítésére. Nem szabad engedni, hogy nemzeti öntudatra ébredjenek, hogy ez megerősödhesen bennük. Leghatékonyabban tehát éppen a vallási, kulturális és osztályellentétek hangsúlyozásával lehet ezt meggátolni. Arról, hogy melyek a szerző legfontosabb gyakorlati javaslatai a nemzetiségi kérdés tekintetében kora Magyarország számára, itt viszonylag kevés információt találunk, de Varannai Zoltán *A nemzetiségi kérdés mint a fajok harca. Réz Mihály nemzetiségpolitikai nézetei* (2000) című tanulmányában részletes útmutatást találunk. Először is meg kívánta akadályozni a nemzetiségi tömegek kulturális fejlődését, öntudatra ébredését oly módon, hogy az általuk lakott vidékeken nem létesített volna állami iskolákat, ugyanakkor magyar nyelvű egyetemeket hozott volna létre ugyanott a hazafias szellem erősítésére. Ezekből kiszorította volna az ellenséges kisebbségek intelligenciájának fiait, így megakadályozva ezen rétegek újratermelődését, csökkentve egyben az értelmiségiek számát. A megyei autonómiát Réz veszélyesnek ítélte, hiszen az a választójog kiterjesztése esetén a nemzetiségi vidékeken a kisebbségek kezébe adta volna a helyi hatalmat, amelyet a magyarság elnyomására használhatnának föl. Tudjuk azonban, hogy ez az egész Réz-féle politika Magyarország szempontjából utópisztikusnak bizonyult. Ekkor már semmi sem biztosíthatta hosszabb távon az ezeréves határok fennmaradását a nemzetközi erőviszonyokkal szemben. A Trianont követően létrejövő „utódállamok pedig mintha éppen az ő politikai programját hajtották volna végre: kisebbségeikkel nem meg egyezésre törekedtek, hanem visszaszorításukkal igyekeztek uralmukat megszilárdítani” (Varannai 2000: 55).

Jászi Oszkár *A nemzetiségi kérdés a társadalmi és az egyéni fejlődés szempontjából* című tanulmányában a *Huszádik Század* 1918-as szeptemberi számában vála-

szol Réz írására. Jászi a demokratikus-szociális elvű átalakulás mellett szállt síkra. Teljes mértékben szembe helyezkedik Réz vélekedésével, amely szerinte így foglalható össze: „Az elégedetlenkedő nemzetiségeket féken kell tartani az állami és a társadalmi erőszak eszközeivel: rájuk nézve kedvezőtlen jogrenddel, közigazgatással, gazdasági és egyházi politikával. És ha mindez nem sikerül, akkor megmarad utolsó eszköznek az az erő, mely magát az államiságot eredetileg létrehozta: a fegyverek ereje, az erőszak: polgárháború vagy háború” (Jászi 1918: 98). Az utolsó mondat, a végkövetkeztetés – a háború kikerülhetetlensége – ugyan nincs meg Réznél, de Jászi véleménye szerint ez szükségszerű, logikus lépés, csupán vitapartnerre nem merete kimondani azt. Alapvetően elhibázottnak tartja már Réz gondolatmenetének kiindulópontját is, hogy a nemzet-nemzetiség problémájára biológiai nézőpontból tekint, és ezeket a faj fogalmának mintájára képzelel el. Ez túlzott leegyszerűsítés, hiszen valamiféle determinációt feltételez, így elvész a sokszínűség, az egyéni motiváció, maga az egyén, aki pedig a nemzet nélkülözhetetlen alapeleme. Kritizálja Réz Mihályt amiatt is, hogy „aki a történelmi materializmusnak jól bevált osztályelméletét alkalmazza a nemzetiségi harcok bizonyos jelenségeinek magyarázatára, az szükségkép mindent gazdasági motívumokra vezet vissza” (Jászi 1918: 101). Ezt egyenesen abszurdnak és jogosulatlannak találja.

A korban Jászi ment el a legmesszebbre minden magyar politikus közül a nemzetiségi kérdés demokratikus megoldásának terén. A tudomány feladatát – Rézhez hasonlóan – ő is abban jelölte meg, hogy elveket biztosítson a gyakorlati politika számára. A döntő különbség kettejük között éppen ezen politika céljainak tekintetében van. Jászi álláspontja szerint az egyre élesedő nemzetiségi ellentétek enyhítésének eszköze lehetne minden nemzetiség ama jogának elismerése, hogy nyelvét, kultúráját szabadon fejlesztheti ki. Általánosabban fogalmazva: „hogy a nemzetiségi kérdést megfelelő rugalmassággal és liberális szellemben kezeljük” (Jászi 1918: 108). Nem sokkal ezen írás megszületése után aztán, 1918 őszén és telén – rövid minisztersége idején – keserűen kellett tudomásul vennie, hogy a hazai nemzetiségek és a szomszéd államok politikusai kereken visszautasították összes kompromisszumos javaslatát, nem kértek az összeomlott Monarchia helyén általa ajánlott Dunai Egyesült Államok, sem pedig egy Keleti Svájc tervéből. Végül neki is be kellett látnia, hogy az új erőviszonyok fognak dönteni a határok és a népek sorsáról.

Ebbe a vitába kapcsolódott be Lukács György a *Hozzászólás a nemzetiségi kérdés vitájához* című írásával 1919 elején.¹ A gyakorlati kérdések, a politikai javaslatok helyett ő sokkal inkább elméleti síkon közelíti meg a kérdést, fogalmi tisztá-

1 Mások is állást foglalnak az ügyben, hozzászólnak a vitához, mint például György János Dunai konföderáció (1918) című írásával.

zásra – ahogy ő mondja, filozófiai analízisre – törekszik.² Írása elején felhívja rá a figyelmet, hogy a filozófiában nagyon gyakori, hogy a problémák megoldhatatlanságának hátterében bizonytalan vagy téves kiindulópont, az alapfogalmak pontos meghatározásának hiánya áll. Somos Róbert ezzel a Lukács-írással kapcsolatban nagyon határozott és részletes, ámde helyenként túlzó kritikát fogalmaz meg. Helyesen mutat rá a mű gyenge pontjaira, problémás fogalomhasználatára és ellentmondásosságaira, végkövetkeztetésével azonban nem tudok egyet érteni. Ez így hangzik: „Lukács György számára tehát 1918-ban nem létezett nemzeti és nemzetiségi probléma” (Somos 2004a: 65). Elfogadhatatlan számomra ez a tétel, hiszen Lukács több ponton is érdemben szól hozzá a Réz és Jászi által kezdet vitához. Igaza van viszont Somos Róbertnek abban, hogy a korabeli terminológia a „nemzet”, „nemzetállam”, „nemzetiség”, „állam” fogalmait illetően elég zavaros. Ugyanakkor éppen erre a helyzetre hívja fel a figyelmet Lukács, és ezen próbál változtatni – többek között – az előbb említett fogalmak tisztázásával, filozófiai analízisével, ahogyan ezt a szándékát írása elején ki is nyilvánította.

Elsőként a faj fogalmának korabeli meghatározásaiból adódó nehézségeket taglalva jut el Lukács a nemzetiség fogalmához, ahogyan Réz és Jászi is tette. Azt állítja, hogy egy naturalisztikus fajfogalom alkalmazása belső ellentmondásokba ütközik. „A nemzetiség összetartó, egységet teremtő elve tehát nem a naturalisztikus és így problematikus fajközösség, hanem a nyelv, szokások teremtette sorsközösség és az ennek folytán kifejlődő karakterközösség egy embercsoportban” (Lukács 1980: 276). Látszólag súlyos problémát okoz a későbbiekben, hogy Lukács a fenti fogalmaknak több, gyakran össze nem egyeztethető meghatározását is adja, ahogy erre Somos Róbert felhívja a figyelmet. Véleményem szerint azonban ezek nem egymásnak ellentmondó, hanem egymást kiegészítő definíciók kísérletek, annak érdekében, hogy minél árnyaltabb értelmezését kapjuk a fogalmaknak. A faj fogalomból kiinduló gondolatokat folytatva a nemzetiség fogalmát összekapcsolja az osztállyal, hiszen mindkettő a társadalmi harcok során aktualizálódik, nyeri el értelmét, vagy ahogy Lukács írja: mindkettő „csak az intézményi rendszerek aktuális érvényességének tartalmáért vívott küzdelemben adódik” (Lukács 1980: 276). Tehát az intézményrendszer és a gazdasági rendszer uralmáért folyó társadalmi harcok termékeiként is felfoghatóak a nemzetek. Rímél ez arra, amit Réz Mihály mondott, nevezetesen, hogy ezen területek uralása biztosíthatja a nemzetiségek fölötti ellenőrzést egy államban. A nemzetiség és az osztály viszonyát próbálja tisztázni Lukács a későbbiekben is. Ez lényegileg szintén meg-

² Furcsának tűnik ez amiatt is, mert a szerző már tagja a Magyar Kommunista Pártnak, sőt ebben az időben népbiztosi funkciót tölt be.

feleltethető annak, amit Réz a nemzetiségek értelmiségi csoportjainak korlátozásával kapcsolatban állított. Lukács azoktól a nemzetiségektől, amelyek nem rendelkeznek az uralkodó osztályok csoportjába tartozó osztállyal (lehet ez nemesség vagy értelmiség stb.), elvitatja az önállóságot, történelem nélküli nemzetiségeknek mondja őket. Azaz tagadja, hogy ezek – Réz-féle terminológiával élve – történelmi öntudattal rendelkeznének. Ez a fogalom a későbbiekben Lukácsnál megfeleltethető a nemzeti kultúrának, amely az értelmiségi osztály küzdelmeinek eredményeként jön létre. Véleménye szerint az „osztály-összeütközések minden nemzetiségi küzdelemhez elválaszthatatlanul hozzá vannak növe” (Lukács 1980: 283). Írása végén pedig így fogalmaz: „Minden imperialisztikus kapcsolatban felmerülő nemzeti vagy nemzetiségi probléma ennél fogva, ha lehántjuk róla színvonal-összecserelésből és fogalomzavarból táplálkozó ideologikus burkát, lényegében osztályproblémának bizonyul” (Lukács 1980: 297). Somos Róbert szerint „ennél abszurdabb állítással nem is fejeződhetne be ez a hozzászólás” (2004: 65). Ő e két fogalom, a nemzetiség és osztály összekapcsolásában látja az mű gyenge pontját, olyanynira, hogy emiatt megkérdőjelezi a nemzetiségi problémakör létezését Lukácsnál. Az vitathatatlan, hogy az egész írás erős hegeli és főleg marxista terminológiával terhelt, de azt szeretném bizonyítani, hogy a hozzászólásnak ettől függetlenül van pozitív hozadéka. Ráadásul nem Lukács vezeti be az osztály fogalmát a vita kontextusába, hanem annak már Réz írásában is fontos szerepe van (Réz 1918: 7).

A nemzetiségi kérdés körül tapasztalható félreértések tisztázásában – Lukács szerint – fontos szerepe lehet a kultúra- és a nemzetfogalom pontosításának is. A kettő viszonyáról azt mondja, hogy a nemzet elképzelhetetlen kultúra nélkül, viszont ez utóbbi megáll önmagában is (pl. a középkori kultúra). Ugyanakkor egyetlen nemzeti kultúra sem választható el az általa interpretált nemzeti(ségi) kultúráktól, hiszen azok termékenyítően hatottak rá létrejötté során. Ennek magyarázatához meg kell különböztetnie Lukácsnak kétféle nemzetfogalmat. Beszél kulturális és szociológiai nemzetről. Ezek fő különbségét abban látja, hogy míg az utóbbi tételező szubjektuma az empirikus én, vagyis a valóságos, az élő, az ember, addig a kulturális nemzet szubjektuma nincs a valóság szintjén tételezve, csupán az általa létrehozott objektumokban – ha tetszik kulturális termékekben – létezik. A szociológiai nemzetfogalomnak emiatt etikai vetülete van, ami leginkább a szolidaritásérzésben nyilvánul meg. Ennek a nemzetet alkotó nemzetiségek és osztályok között is kölcsönösnek és feltétlennek kell lennie. Mintha csak Jászi szavait hallanánk, hiszen ő is az etika nevében akart feloldani mindenféle – vallási, faji, politikai, osztály és kulturális – ellentétet az államban (Jászi 1918: 100-101).³

3 A szolidaritás fogalmát már Réz Mihály is használja hasonló összefüggésben a nemzetiségi kérdés tárgyalásakor. (Réz 1918: 7)

A kétféle nemzetfogalom viszonya Lukács szerint azon a kérdésen múlik, hogy a kultúrát arisztokratikusnak vagy demokratikusnak kell-e tételeznünk. Ez pedig attól függ, hogy „megvan-e minden emberben az ontológiai lehetőség arra, hogy magát mint a kultúra aktív szubjektumát tételjeze?” (1980: 294). Lukács nem válaszolja meg a kérdést, de annyit megállapít, hogy csupán az igen válasza esetén lehet kapcsolatot tételjezni a kétféle nemzetfogalom között. Ha ugyanis az arisztokratikus nézőpontot fogadjuk el, ami azt feltételezi, hogy csupán egy szűk réteg a nemzeti kultúra létrehozója és fenntartója, akkor az imént említett etikai tényező, a szolidaritásfogalom Lukács szerint kireked a kontextusból.

A nemzet lényege tehát – egy újabb lukácsi definíciós kísérlet szerint – összefoglalható az állam polgáraiban eleven szolidaritásérzésben államukkal szemben. „Minden nemzetnek fennállása tehát attól függ, mennyire képes tagjaiban ezt a sorsközösséget, ezt a szolidaritást kifejleszteni (...). De egy vegyes nemzetiségű állam számára kimondható az a szociológiai összefüggés, egy ilyen alakulat csak akkor képes tartósan fennállni, ha megvan benne a lehetőség nemzeté fejlődni, vagyis minden őt alkotó nemzetiségnek – mint nemzetiségnek – többet nyújtani, mint amit az önmaga számára, ha önálló állammá alakulna, létrehozni képes volna, vagy mint amit a vele homogén szomszéd állam nyújthatna neki. A nemzet szociológiai fogalmából következik tehát, hogy minden erőszak és elnyomás csak felbontó hatású lehet számára” (Lukács 1980: 287-288). Azt láthatjuk, hogy Lukács egyet értett Réz gondolataival, ugyanakkor világosan látta annak buktatóit is.

Konklúzióm tehát, hogy Lukács György *Hozzászólás a nemzetiségi kérdés vitájához* című írása nem áll meg önmagában. Nem eléggé szisztematikus, gyakran ellentmondásos, és elsősorban a hegeli-marxi fogalmiság⁴ erőltetése miatt helyenként kifejezetten megtévesztő, misztifikáló. Mindezek ellenére azonban úgy gondolom, hogy a nemzetiségi-vitában fontos helye, szerepe, fogalomtisztázó értéke van.

IRODALOM

- György János (1918): Dunai konföderáció. *Husadik Század*, 18 (11): 225-232. Interneten: http://mtdportal.extra.hu/husadik_szazad/text/1918/1918%2011.pdf
- Jászi Oszkár (1918): A nemzetiségi kérdés a társadalmi és az egyéni fejlődés szempontjából. *Husadik Század*, 18 (9): 97-111. Interneten: http://mtdportal.extra.hu/husadik_szazad/text/1918/1918%2009.pdf
- Litván György (1982): Jászi Oszkár és a nemzeti-nemzetiségi kérdés. *História*, 4 (4-5): 58-59.

⁴ Somos Róbert kimutat még husserli, bolzanói fogalmakat is, melyek „semmilyen megvilágító erővel nem rendelkeznek nemzetiségi kérdés viszonylatában” (Somos 2004a: 65).

- Lukács György (1980): Hozzászólás a nemzetiségi kérdés vitájához. In Karádi Éva-Vezér Erzsébet (szerk.): *A Vasárnapi Kör. Dokumentumok*. Budapest: Gondolat, 271-297.
- Perecz László (2001): *Szép rendbe foglalva*. Budapest: Ister.
- Perecz László (2008): *Nemzet, filozófia, „nemzeti filozófia”*. Budapest: Argumentum.
- Réz Mihály (1918): A nemzetiségi kérdés a politikai tudomány szempontjából. *Husza-dik Század*, 18 (7-8): 1-17. Interneten: http://mtdaportal.extra.hu/huszasdik_szazad/text/1918/1918%200708.pdf
- Somos Róbert (2004a): Lukács György és a nemzetiségi kérdés. In Kupa László és Gyurok János (szerk.): *Határment régiók és kisebbségek a 19-20. században*. Pécs: B&D Stúdió, 55-65.
- Somos Róbert (2004b): *Magyar filozófusok politikai útkeresése Trianon előtt és után*. Budapest: Kairosz.
- Varannai Zoltán (2000): A nemzetiségi kérdés mint a fajok harca. Réz Mihály nemzetiségpolitikai nézetei. *Európai utas*, 11 (4): 54-55. Interneten: <http://www.hhrf.org/europaiutas/20004/17.htm>